УДК 784.083.4:7.045]:303.436.3(477.46)](045)

Семенчук Василь Васильович,
доцент, завідувач кафедри музикознавства
та вокально-хорового мистецтва,
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини,
заслужений працівник культури України,
м. Умань, Україна, bbcuman@ukr.net,
https://orcid.org/0000-0001-9571-5495

АПОТРОПЕЇЧНА ФУНКЦІЯ ОБРАЗІВ У КОЛИСКОВИХ ПІСНЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УМАНЩИНИ)

Апотропеїчна функція образів у колискових піснях українців

У статті висвітлено походження та визначення колискових пісень, розкрито особливості апотропеїчної функції образів у колискових піснях українців на основі польових фольклорних матеріалів Уманщини. Встановлено, що колискова, як найдавніший жанр – це саме той оберіг, який захищає від усього лихого та, окрім основного завдання – заспокоїти і приспати дитину, виконує апотропеїчну та продукувальну функції. Досліджено образи-апотропеї текстів колискових пісень Уманщини, які відображають міфологічний світогляд наших пращурів, єднають дитячу свідомість з безмежжям фольклорної пам’яті.

Ключові слова: колискова пісня, апотропеїчний, фольклор, колиска, оберіг.

Постановка проблеми. Колискові пісні – ліричний жанр народної поезії, найдавніший жанр фольклору, за універсальністю мови, зумовленості манери та ситуації виконання, за набором образів та символів займає особливе місце у культурі співочого українського народу.

Феномен співучості нашого народу – в неперервності пісне творення. Ще в утробі матері дитя вже вбирало в себе ритми світу і світлу енергію материнського голосу. Недаремно в нас про характер людини, її життєві установки говорять, що вона увібрала це з молоком матері. А тим «молоком» у пренатальному періоді розвитку людини є власне світ думок, словесна «наука» матері. Радість чи безнадія, спокій чи відчуття незахищеності – все це майбутня мати закладає дитині ще до її земного народження [18, с. 7].

Колискова пісня сягає корінням міфологічного періоду творчості. В минулому подібні пісні виконувались не тільки, щоб приспати дитину, а як і замовляння, з метою привернути до неї або відвернути від неї дію певних духовних сил, оберегти від зла, сприяти її здоров'ю і швидкому зросту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фіксація й дослідження української колискової пісні мають довгу традицію – починаючи від перших записів «Русалки Дністрової» до сьогодення.

Основні публікації колискових пісень, здійснені протягом майже двохсотрічного періоду («Русалка Дністрова», М. О. Максимович, Я. Головацький, А. Метлинський, П. П. Чубинський, П. Іванов, В. Милорадович, О. Малинка, М. Дерлиця, М. Грушевський), а також видання їх із мелодійними супроводами (Марко Вовчок, С. Гулак-Артемовський, А. Рубець, Є. Линьова, Ф. Колесса, К. Квітка, Г. Танцюра) увійшли в золотий фонд вітчизняної фольклористики, етнографії, етномузикознавства.

Фундаментальним дослідженням колискової як жанру дитячого фольклору є праця Г. Довженок, у якій йдеться про генезу колисанок, їх тематику, персонажі, художні засоби творення образів, класифіковано пісні згідно основних мотивів, описано їх функції, подано огляд наукових праць з даної проблеми.

Серед досліджень другої половини XX століття варто виокремити праці Н. Бабич «Мовний дивосвіт української колискової», К. Луганської та Г. Довженок «Дитяча поезія», Г. С. Сухобрус, Й. Ю. Федаса «Колискові пісні», В. Г. Бойка «Колискові пісні» та ін. У періодиці непересічним явищем були

публіцистичні статті В. Скуратівського «Мамина пісня» та Н. Матвієнко «Колискова – пісня матері» .

Важливою у нашому дослідженні є праця педагогині-фольклористки УДПУ імені Павла Тичини професорки Н. Сивачук «Український дитячий фольклор», у якій ґрунтовно проаналізовано різновиди дитячого фольклору, в тому числі колискових пісень, досліджено їх особливості, подано автентичні зразки [14].

Особливості впливу колискової пісні на свідомість і підсвідомість дитини простежуємо у статті О. В. Марчун [10], у дослідженні Т. В. Николюк та Н. В. Шкляєвої «Семантичні особливості українських колискових пісень» проаналізовано українські колискові, які, як виявилося, є способом взаємодії виконавця й дитини та засобом впливу на сенсорну систему малюка [17, с. 208–213], Анна Ткач розкриває специфіку колискових пісень та їх роль в контексті традиційної культури [1, с. 181–188], Казакова В. М. обґрунтовує проблему формування мотивації до комунікації в дітей раннього віку засобами колискових пісень[6, с. 69–73.], Ольга Харчишин висвітлює сучасний стан функціонування українських пісень, які є колисковими чи мають їхні ознаки [12, с. 1459–1468].

Мета статті – дослідження апотропеїної функції образів у колискових піснях українців на основі польових фольклорних матеріалів Уманщини (Черкаська область). Це сприятиме конкретнішому з’ясуванню етнорегіональної специфіки та загальноетнічних рис окресленої ділянки традиційної культури українців. Одним із таких теренів є Уманщина Черкаської області, яка репрезентує частину історико-етнографічного Східного Поділля, – району, де, попри недостатню вивченість та висвітлення у фаховій літературі, збереглося чимало реліктів та локальних особливостей не лише «материнського фольклору», а й духовної культури краю загалом.

Виклад основного матеріалу. Колискова пісня належить до жанрів дитячого фольклору, створених дорослими для дітей. Творцями і виконавцями їх є, як правило, жінки – мами, бабусі, тітки, сестрички, які з дитинства проходили «педагогічну практику», набуваючи необхідних знань та навичок

заколисування та забавляння дитини. Г. Довженок назвала їх «тим зерном, що пізніше сходить буйним колоссям поетичності в уже дорослої людини» [4, с. 36].

Опрацьовуючи жанрову своєрідність колискової пісні ми встановили, що вчені, залежно від їх професійної належності, дають різні визначення колискових пісень. Наприклад, у «Літературознавчому словнику-довіднику»: «Колискові пісні – жанр народної родинної лірики, специфічний зміст і форма якої функціонально зумовлені присиплянням дитини в колисці» [8, с. 361]. Автори посібника «Українська народна словесність» З. Лановик та М. Лановик визначають їх як «ліричні пісенні твори, які виконуються матір'ю (рідше батьком чи іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати» [7, с. 590].

Колискові пісні починають співати дитині з перших днів її життя. За часів язичництва співові над колискою надавалося значення оберегу: вважалося, що певні інтонації і «магічні» слова можуть вберегти немовля від хвороб та інших нещасть. Підтвердження «магічної» дії співу над колискою давні люди бачили в тому, що материнська пісня справді впливає на немовля заспокійливо. Згодом первісні уявлення вивітрилися і спів-оберіг перетворився на колискову пісню.

Колискова пісня – термін фольклористичний. У народі ще й зараз вживають дієслівних форм: співати при колисці або співати кота. Вислів «співати кота» виник із звичаю, коли у нову колиску клали кота, гойдали його і наспівували колискової пісні. А після цього ритуалу клали до колиски дитину і співали їй, доки вона не засинала [5, с. 17].

Колискова – це пісня, адресована немовляті, яке перебуває у стані переходу до сну, та функціонально спрямована на його завершення.

Колиска – перше власне місце дитини на цьому світі, її особистісний простір. Сама «колиска» є важливим елементом для розуміння образності та семантики традиційних колискових.

Колискова пісня заздалегідь дає дитині найпростішу схему картини світу, знайомить із розстановкою сил, персоніфікованих в образах людей, тварин, міфологічних персонажів, і з головними принципами, якими має керуватися

людина, що вступає на дорогу життя. Але крім змісту семантичної значущості фольклорному тексту надає сама ситуація, в якій він функціонує. Зазвичай це вечірній час, коли після денного галасу й метушні настає тиша і спокій: у напівтемряві тихий голос матері – єдине, що привертає увагу малюка, який уже перебуває в особливому стані душевної розслабленості. Завдяки ритму пісні, узгодженому з ритмами дихання і заколисуючого руху, досягається стан чуйної взаємодії та особливо тонкого емоційного сприйняття інформації. Саме в ці моменти вона засвоюється максимально повно, відкладається в несвідомому на все життя. А дитя засинає емоційно врівноваженим, умиротвореним. Так має бути, щоб дитина росла здоровою в психічному, фізичному, соціальному відношеннях.

Колискові пісні можна вважати найдавнішим жанром жіночої творчості, оскільки вони своїм корінням сягають ще часів міфологічної свідомості людства, його міфічної історії. Питання походження колискових пісень торкалися багато дослідників, які хотіли з'ясувати їх природу, збагнути джерела. Дослідниця дитячого фольклору Н. Еліаш виводила генезу колискової пісні від замовлянь, вважала магічними характер та функцію найдавніших колисанок [4, с. 36]. Дослідниця українського фольклору Г. Довженок на противагу цьому стверджує, що «спільність інтонаційної будови колисанок із замовляннями – не лише зовнішня, випадкова, а викликана їх спорідненістю» [4, с. 37]. З цим, на нашу думку, варто погодитися. Як колискові пісні, так і замовляння виголошуються речитативом, напівпошепки. Це інтимна розмова, яка мусить іти тихо, плавно, не порушуючи гармонії, тихої музики сфер, це діалог зі Всесвітом, душі і серця.

Генеза колискової пісні безпосередньо пов'язана з міфопоетичними уявленнями древніх слов'ян (і глибше – індоєвропейців). У міфопоетиці колискової спостерігаємо декілька різнорідних мотивних угрупувань, які так чи інакше відбивають етапи її складання в особливий фольклорний жанр:

1) модифіковані замовляння та побажання: близькість колискових пісень до замовлянь підкреслюється характерною інтонаційною манерою їх виконання, «підговором», «примовкою», наявністю подібного до замовляння формульного

характеру побудови мотиву (Ой-ти, коту-рябку; Ой-ти, коте муругий; Ой, коте-коточку), імперативної (Ой не ходи, коте, коло гаю; Ой ти, коту-рябку, Та вимети хатку; Ой ви, гулі, не гудіть, Дитиноньки не будіть; Ой ну-ну, люлі, люлі, бай, Засни, сіренький бабай) або побажальної (Ой біленькі ткала, Доленьку прохала, Щоб було дитя вродливе, Щоб було дитя щасливе) семантики, значення обміну небажаного на бажане (наприклад, безсоння на сон);

2) персоніфікації та образи викликань – Сон та Дрімота (Ходить дрімота коло плота, А сон коло вікон), з одного боку, та Кіт і деякі інші, як правило, свійські тварини, птахи (гулі, перепілонька, шпак, собака, теляточка, волики, коні)– з іншого;

3) ознаки соціалізації – відбиття родинних, сусідських та общинних відносин, а також відношень вертикально-класових (Засни, дитя, без сповиття, А де ж твоя мати? – Пішла панам, пішла попам строку відробляти);

4) найближче до дитини навколишнє середовище та побутові реалії (із важливим образом колиски):

Повішу я колисочку на дубочку, / Люлі, люлі, засни, поспи, мій синочку. / Буде вітрик повівати і синочка колихати, / З дуба листя опадати та синочка забавляти. / Буде сонечко сіяти, між листячком заглядати, / Між листячком заглядати і синочка цілувати.

5) антифрустративні компоненти – елементи голосінь або ж текстові уривки, звернені не до дитини, а призначені для зняття емоційної напруги виконавиці, як правило, матері: А-а, а-а, а-а, а! Пішла мати жито жати, та не собі – пану, / А-а, а-а, а-а, а! Мале дитя без сповиття не має талану, / А-а, а-а, а-а, а! Рости сину, не гни спину та на чужій ниві, / А-а, а-а, а-а, а! Добудь життя, моє дитя, то будеш щасливий.

Колискова пісня – багатофункціональне фольклорне явище. Сучасна дослідниця Н. Сивачук визначає такі функції колискових пісень: практично-побутову, пізнавальну, емоційну, морально-етичну, психотерапевтичну, формування естетичного чуття [14, с. 49–50].

Функціонально-прагматична за своєю природою, як правило, колискова не має сюжету, а обмежується тільки сукупністю мотивів, тобто є адитивною і переривається у будь-який момент (коли дитина засинає).

Беручи до уваги мотиви, Г. Довженок подає таку класифікацію колискових пісень:

1. Пісні про саму дитину, її сон, харчування, а також про тварин та птахів, які безпосередньо «виявляють» про неї турботу.

2. Пісні, що відображають думки й почуття матері, звернені до дитини, роздуми про власну долю. Оскільки такі колисанки відображають суб'єктивний стан матері, то вони наближаються до ліричних народних пісень. Все ж більшість дослідників зараховують такі пісні до дитячого фольклору, оскільки вони призначені для дитини.

3. Пісні з персонажами тваринного світу, які не пов'язані сюжетно з образом самої дитини. Сюди ж зараховано колискові пісні (їх небагато) з людськими персонажами.

Разом з тим, дослідниця припускає можливість належності пісень з одним персонажем до різних груп (наприклад, пісень про кота до першої та третьої), оскільки в основі поділу – те, яке місце в певному сюжеті займає образ дитини [4, с. 41].

Фольклор тісно пов'язаний з міфологією. Основи української міфології закорінені у спільнослов'янському світосприйманні. Мисленню пращурів були притаманні антропоморфізм (олюднення всієї природи), зооморфізм (уявлення богів в образах тварин), тотемізм (віра в існування родоначальника кожного людського роду у тваринному світі), анімізм (визнання душі в речах та явищах органічної й неорганічної природи). На матеріалі міфології виникли найдавніші жанри народної творчості – казки, легенди, героїчний епос та лірика.

Колискова – це саме той оберіг, який захищає від усього лихого. Наші прадіди вірили, що від «вроків» та дитячого плачу, найкращі ліки – це колискові, що нагадують магічні молитви. Згодом первісні уявлення вивітрилися і спів-оберег перетворився на колискову пісню.

Отже, крім основного завдання – заспокоїти і приспати дитину, колискові пісні виконують апотропеїчну та продукувальну функції.

Колискові пісні створювалися в період дитинної, міфічної свідомості людства, коли Слову надавалося великої ваги, воно було домінантою буття («Спочатку було Слово»), воно матеріалізовувалося, давало можливість відчути матеріальний світ, керувати ним. Слово ставало ділом, за допомогою його виганяли хворобу, замовляли врожай, пророкували. В цілій низці колискових Уманського району спостерігається мотив пророкування майбутнього щастя й достатку, побажання спокійного сну зараз, росту та розуму на майбутнє, а передусім міцного здоров'я, сили та змужніння:

Коли б спало, щастя мало, / Коли б росло, не боліло / Ні на головочку, ні на тіло. / Зросточки в косточку, / З ножечки хоть трошечки…

Колискова пісня знайомить дитину з примітивною схемою картини світу, дає перші уявлення про тварин, птахів, міфологічні істоти, найважливіші принципи, якими має керуватися людина протягом життя. Упорядкування і пізнання безпечного простору для дитини починається з колиски. Саме колиска дала назву материнському мелосу, а свою етимологію веде від святого Сонечка-Коляди, оскільки рухається по колу в ритм із Космосом, вона є метрономом самого Життя на дереві Вічності: «На дереві, аналогічному Світовому дубу, висить колиска, а в колисці лежить Боже Дитя…Те Дитя горде; воно грає в хаті і гарно співає. Разом з дитиною на тому дереві сидить Сокіл» [11].

Повторення слів і звуків, ритмічне гойдання колиски заспокійливо впливають на немовля, і воно швидко засинає [13, с. 228].

Очевидно, що колискові пісні й голос рідної людини, який чула дитина ще в утробі матері, ритм її серця вступають в резонанс з організмом дитини. Озвучуючи життєві ритми, музика через слух проникає в мозок, а від нього передається тілу, стаючи звуковим тілом малюка. Дитина дуже швидко реагує на імпульси, що йдуть від колискових, якщо вони відповідають її життєвому ритму і віку [2, с. 14].

Допоки вигойдувалася колисочка, наш народ і за найтяжчих часів зберігав безперервність етносу, його потенціал і незнищенність – пісню, мову, родовідні традиції. Від виготовлення колисочки і до її «відслужилого віку» пов'язана низка обрядових дій та вірувань. Нехтування та недотримання усталених канонів, на переконання наших предків, неодмінно призводило до родинних неладів. Традиційно колиску виготовляли лише з «чистих» порід дерева. Найчастіше вибирали вербу, явір, горіх та дуб, оскільки саме цим деревам приписували магічну силу оберігати дитину та надавати їй певні якості чи можливості.

Гой, Дубе, Дубе, мій діду любий! / Ходи в господу до нашого роду, на наших синів, / дай свою силу, щоб злії духи їх не косили. / На наших синів дай свої м'язи, / щоб злії духи не рвали в'язи... [9, с. 16].

З вербою у народі пов'язували уявлення про світове дерево, від якого, як вірили, походять люди. Вірогідно, в найдавніші часи верба символізувала Богиню чародійства, яка опікувалася дітонародженням. Зроблена з верби колиска вважалася символом материнської ніжності та найсильнішим оберегом у збереженні життєвої сили дитини:

Люлі, люлі, люлі-са, / Вербовая колиска... [3, с. 69].

Доручали виготовлення колисок майстрам висококваліфікованим з відповідним родинним статусом, не розлученим, тим, у кого велика і дружна сім'я. Все начиння – бильця, вервечки, попінки – також робилися за окремою технологією і супроводжувалося спеціальними обрядодіями, адже колиска мала оберігати немовля від нечистої сили і злих духів…

Відомо, що у всіх слов'янських традиціях було прийнято прикрашати колиску малюнками, інкрустацією, різьбою. На ній зображували янголів, писали ініціали Христа і Богородиці, малювали спеціальні рослини і тварин, що, безумовно, мало апотропеїчне значення. Крім того, колиску розмальовували золотим, срібним, білим і червоним кольорами:

А-а, люлечки, шовковії вервечки, / Мальовані бильця, – / Колисала мама сина / Свого чорнобривця.

(Записано в с. Молодецькому Уманського р-ну від Мельник Людмили Василівни, 1948 р. н.)

Це кольори сакральності, верховенства, чудесності, тому найчастіше вони поєднуються з іншими атрибутами влади, царственості, особливої магічної оберегової сили, притаманної позитивним надприродним силам, які можуть уберегти немовля від усього небезпечного.

В хаті підвішували колиску до сволока або до стелі на спеціально виготовленому гачку (крюкові). Вона розташовувалася біля ліжка. Якщо дитина прокидалася, мати тут же приколисувала її, а при потребі пеленала. Кожна родина користувалася однією колискою. Якщо подружжя уже не здатне було народжувати дітей, колиску виносили на горище, де вона зберігалася. Святотатством вважалося нищити, а особливо спалювати її – «тоді в роду не буде дітей». Заборонялося також колисати порожню колиску – «бо можна приколихати чорта, який позбавить дитину сну» [15, с. 434]. Колиска підвішувалась на гак, це робилося не тільки з міркувань зручності. Вірили, що піднята над підлогою дитина перебуває під покровом небесних сил. При народженні немовляти в колиску клали посвячений часник і хліб, що виконували оберегові функції.

Своєрідним оберегом у текстах українських колисанок, зокрема і уманських, є прихід до немовляти персоніфікованих образів Сну та Дрімоти. Генетично належачи до міфічних істот, Сон та Дрімота в колисанках перетворилися на привабливі поетичні образи, наділені людськими якостями. Вони ходять, співають, ділять обов'язки («ти будеш колихати, а я буду присипляти»). Отже, це дві міфічні істоти з чітко розподіленими функціями: Сон присипляє, Дрімота – колише.

Ой, ходить Сон коло вікон, / А Дрімота коло плота. / Питається Сон Дрімоти: / Де ж ми будем ночувати? / Де хатонька теплесенька, / Де дитина малесенька, / Там ми будем ночувати / І дитинку колихати…

(Записано в с. Іванівка Уманського р-ну Черкаської обл. від Омельчук Наталки Федорівни).

Вже понад 150 років ця пісня записується фольклористами в різних варіантах.

І на території Уманщини варіантів цієї колисанки налічується найбільше. Декілька з них записано нами в с. Громи Уманського району від Грушовенко Галини Федорівни та Полянчук Ганни Лукашівни.

Ходить Сон коло вікон, / Ходить Сон-Дрімота, / А Дрімота коло плота, / Загляда в ворота. / Спати Дімі (синку) не охота. / – Зайди, зайди ти до нас, / А я буду співати, / Бо Софійці спати час. / Дімі (синку) сну завдавати.

Поруч із цими міфічними істотами з'являється уособлення злої, негативної сили в образі Бабая.

Образ Бабая, що зустрічається в колискових в значенні нічного духа, уявної істоти, згадування якої використовують батьки, щоб залякати неслухняних дітей; Бабай описується як «маленький дідусь з бородою і з торбинкою або великим мішком»; іноді Бабай не описується взагалі; в цьому випадку діти уявляють його самі [16].

Коли приходить ніч, Бабай з городу чи лісу приходить під вікна і стереже. Коли почує капризи, дитячий плач, – починає шуміти, шарудіти, скребтись, стукати у вікна.

У багатьох колискових нашого регіону мотив присипляння пов'язаний ще з однією напівміфологічною істотою – котом. Образ кота в колискових посідає важливе місце. Синонімом до поняття колискова є вислів «співати кота».

Ой баю, мій баю, / «Котка» заспіваю, / 2 р. / Щоб дитятко спало, / Горенька не знало. / А-а-а. / Ой баю, мій баю, / «Котка» заспіваю, / 2 р. / Щоб дитятко спало, / Щасливим зростало. / А-а-а

(Записано в м. Умань від Вечерук Л. М., 1972 р. н.)

«За повір'ям, кота створив Бог… Одна з найвідоміших легенд оповідає, що Ной після світового потопу взяв у свій ковчег по парі всякої тварі, у тому числі й кота. Натомість сатана непомітно підкинув мишу, сподіваючись, що вона прогризе дірочку, і всі пасажири ковчега потопляться. Кіт, побачивши мишу, відразу схопив її і задушив, врятувавши усіх від погибелі» [15, с. 332].

Кіт – вічний супутник людської оселі, вартовий затишку, достатку, спокою, його дії та вчинки так чи інакше пов'язані з дитиною. Ця домашня тварина є давнім другом людини, оберегом її оселі від сил зла.

У всіх народів світу кіт – супутник чарівників, він бачить у темряві, тому повір'я приписують йому незвичайну силу, що йде з втаємниченого світу. Згідно зі слов'янськими казками, він є найкмітливішою твариною, сам розповідає казки, попереджає господаря про небезпеку, носить чарівні чоботи, відводить чари. Міфологічний кіт-баюн був наділений голосом, який чути за сім верств, він бачить за сім верств; як заворкоче, то напустить на будь-кого сон. Саме такий кіт бере участь у заколисуванні дитини, він повинен, на думку матері, стати оберегом, який мусить прийняти на себе усе можливе лихо:

Котику сіренький, котику біленький, / Котку волохатий, не ходи по хаті. / Не ходи по хаті, не буди дитяти. / Дитя буде спати, котик воркотати.

(Записано в м. Умань від Бондаренко Галини Степанівни, 1960 р. н.)

Текстів, де кіт бере участь у заколисуванні дитини, на Уманщині дуже багато, у багатьох варіантах і різних поєднаннях. Зустрічаються й такі, в яких котів декілька. Наприклад, у колисковій, яку наспівала нам Полянчук Ганна Лукашівна, 1930 р. н., жителька с. Громи Уманського району:

А-а-а, коти два, / Сірі-білі обидва. / По бережку ходили, / Пташечок ловили. / А пташечка у юшечку, / А пір'ячко в подушечку. / Подушечка пухова, / Вервечечка шовкова. / Спи, дитино, здорова.

Для колискових пісень колір шкіри кота не має значення (навіть зважаючи на поширені повір'я про шкідливість чорних котів). Та аналізуючи приклади колисанок Уманщини бачимо, що у них переважають коти сірої та білої масті. Білий кіт завжди асоціювався зі світлими душами померлих (у повір'ях). Триколірна кішка оберігає оселю від пожежі. За статевою ж ознакою в колискових піснях найчастіше зустрічаємо кота, рідше – кішку і майже ніколи – кошеня.

Зміст цих пісень пов'язаний з давньою язичницькою магією, згідно з якою кота клали в колиску раніше, ніж дитину, оскільки він повинен був передати їй

свої звички спати й ласувати молочком. З часом магічний обряд відійшов у минуле, а кіт залишився улюбленим персонажем колискових пісень.

Значно рідше у колискових з'являються образи птахів (голуба, зозулі та ін.): «Ой люлі-люлі, прилетіли гулі...», «Люлі-люлечка, прилетіла зозулечка». Їхня поява у колисанках співвідноситься із сюжетами про присипляння дитини на дворі.

Голуби (гулі) у текстах колискових пісень є також своєрідними апотропеями. Відомо, що голуб – божий птах, вісник Бога, який допомагає піклуватися про дитину. Саме тому в колисанках гуль ніколи не сварять і не наказують, на відміну від кота. Апотропеїчне значення голубів підкреслюється червоним кольором їхніх атрибутів, ворота ж, на яких вони сидять, здавна вважалися місцем оберегової дії доброчинних сил:

Люлі, люлі, люлі. / Налетіли з поля гулі, / Посідали на воротях / У червоних та й чоботях. / Стали думати й гадати / Чим Оксанку годувати, / Чи кашкою, чи медком, / Чи солодким молочком, / Солодкими калачами, / Щоб спала вдень і ночами.

(Записано в м.Умань від Бондаренко Галини Степанівни).

Іменами цих ніжних птахів матері часто називають своїх дітей – «голубенятко», «голубчик», «воркотунчик», «зозулька» та ін.

Голуб – поширений міфологічний символ. Згідно з міфологічним світоглядом українців, свідченням якого залишилися нам на згадку давні колядки, голуби створили світ. І. Нечуй-Левицький відзначав: «З варіантів колядок можна пересвідчитись, що два голуби не прості птиці. В одній колядці говориться, що два голуби знялись, полетіли, крилечками всі степи вкрили, голосами увесь світ звеселили й ліси заглушили, і самі кажуть, що вони не просто голуби, а два янголи» [11, с. 76]. І понині українці вірять, що янголята прилітають до діток в образах цих добрих птахів. Християнський світогляд пов'язує образ голуба зі Святим Духом. Поширеним є вірування, що душа людини після смерті може втілюватися в голуба.

Високою поетичністю відзначаються колискові пісні з образами зозулі, чайки та журавки. Такі пісні на Уманщині теж поширені:

Ой ну, люлі, люлі, Кувала зозуля, / Зозуля кувала, Правдоньку казала: / Буду сто літ жити, Тебе годувати, / В жупані водити, В золотім намисті, / На печі в колисці.

(Записано в с. Іванівка Уманського району від Омельчук Наталки Федорівни).

Часто в колискових піснях уживаються слова «люлі», «люляй», «люлю», колиска називається люлькою. За народними повір'ями, всі ці назви походять від імені Богині Лади (Лелі), яку вважали Богинею материнства, опікункою гармонії, ладу у Всесвіті, матір'ю двох першопочатків життя Лелі (Богині любові) і Леля (духа, який прагне втілення в людській дитині) [4, с. 55]. У народі вважалося, саме ця богиня піклується про домашній затишок і малечу. Слід зауважити, що в усіх колисанках дитину називають на ім'я, а відповідно будь-яка колискова – це звернення до Богині Лади/Лелі по допомогу уберегти конкретну дитину від усього небезпечного:

Люлі, люлі, люлі, / Котикові (усім діткам, мамі) дулі, / А дитині (Оленці, Миколці) калачі, / Щоб спав (спала) вдень і вночі, / А-а, а-а, люлі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, образи колискових пісень відображають міфологічний світогляд наших пращурів, єднають дитячу свідомість з безмежжям фольклорної пам'яті.

Слухаючи колискові пісні, дитина захищає свою психіку від стресів і емоційної нестійкості. В умовах російсько-української війни українські колискові пісні суттєво розширили поле свого функціонування.

Чітко зримими в умовах війни є етновизначальна та апотропеїчна функція колискових пісень. Ці функції закорінені у колискову традицію минулих століть.

Дослідивши апотропеїчні образи, найбільш уживані в колискових піснях Уманщини, доходимо висновку, по-перше, про їх взаємозв'язок з давніми міфологічними віруваннями українців, по-друге, про їх поліфункціональність у

колискових піснях, по-третє, про тісний зв'язок цього жанру з іншими жанрами фольклору, зокрема з українськими народними замовляннями та їх апотропеїчною словесною магією.

У подальшому нами планується робота, яка буде включати впровадження в освітній процес факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини низки мистецьких заходів з використанням фольклорних записів колискових пісень Уманщини з метою формування та виховання етнокомпетентності студентів мистецьких спеціальностей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Анна Ткач. 1Колискові пісні та їх роль у контексті традиційної культури / Анна Ткач // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво. – 2020. – Т. 3, – № 2, – С. 181–188.
2. Бабич Наталія, Тичина Катерина (Київ). Вплив колискових пісень на мовленнєвий розвиток дітей. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Вип.1. – Бердянськ : БДПУ, 2019. – 406 с.
3. Дитячий 2фольклор. Колискові пісні та забавлянки. / Упоряд. : Г. В. Довженок; ноти – К. М. Луганська. – Київ : Наукова думка, 1984. – 471 с.
4. Довженок 3Г. В. Український дитячий фольклор (віршовані жанри) / Довженок Г. В. – Київ : Наукова думка, 1981. – 172 с.
5. Іваницький 4А. І. Український фольклор. Підручник для вищих учбових закладів / Іваницький А. І. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
6. Казакова В. М. 5Теоретичне обґрунтування проблеми формування мотивації до комунікації в дітей раннього віку засобами колискових пісень / В. М. Казакова // Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. – Харків, – 2024. – С. 69–73.
7. Лановик З. 6Українська народна словесність : посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / З. Лановик, М. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 610 с.
8. Літературознавчий 7словник-довідник. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 751 с.
9. Максимович 8М. О. Українські пісні, видані М. О. Максимовичем. / Максимович М. О. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. – 343 с.
10. Марчун О. В. 9Вплив колискової пісні на свідомість і підсвідомість дитини. Онірична та апотропеїчна функції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj17-02-028/3113 (дата звернення: 08.01. 2025). – Назва з екрана.
11. Нечуй-Левицький 10І. С. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / Нечуй-Левицький І. С. – Київ : АТ «Обереги», 1993. – 87 с.
12. Ольга Харчишин. 11Колискові пісні в умовах російсько-української війни (з 2014 р.): особливості функціонування / Ольга Харчишин // Народознавчі зошити. – 2023. – № 6 (174), – С. 1459–1468.
13. Руснак І. Є. Український фольклор : навч. посіб. / І. Є. Руснак. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 304 с. (Серія «Альма-матер»).

14. Сивачук 12Н. Український дитячий фольклор: Підручник / Сивачук Н. – Київ : Деміур, 2003. – 288 с.
15. Скуратівський В. 13Т. Русалії / Скуратівський В. Т. – Київ : Довіра, 1996. – 734 с.
16. Словник.ua. 14Портал української мови та культури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/ewdrh (дата звернення: 03.01. 2025). – Назва з екрана.
17. Т. В. Николюк, 15Н. В. Шкляєва. Семантичні особливості українських колискових пісень / Т. В. Николюк, Н. В. Шкляєва // Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». – 2021. Вип. 3. – С. 208–213.
18. Чумарна 16М. Золотий Дунай. Символіка української пісні / Чумарна М. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 264 с.

References:

1. Anna Tkach. (2020). Kolyskovi pisni ta yikh rol u konteksti tradytsiinoi kultury. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Muzychne mystetstvo.* 3 (2), 181–188 [in Ukrainian].
2. Babych Nataliia & Tychyna Kateryna (2019). Vplyv kolyskovykh pisen na movlennievyi rozvytok ditei. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia : Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr.* 1, 406 [in Ukrainian].
3. Dovzhenok, Gh. & Lughansjka, K. (1991). *Dytjachi pisni ta rechytatyvy*. Kyjiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
4. *Dytjachyj foljklor. Kolyskovi pisni ta zabavljanky* (1984). Uporjad. : Gh. V. Dovzhenok; noty – K. M. Lughansjka. Kyjiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Ivanycjkyj, A. I. (2004)/ *Ukrajinsjkyj foljklor. Pidruchnyk dlja vyshhykh uchbovykh zakladiv*. Vinnycja : NOVA KNYGhA [in Ukrainian].
6. Kazakova, V. M. (2024). Teoretychne obgruntuvannia problemy formuvannia motyvatsii do komunikatsii v ditei rannoho viku zasobamy kolyskovykh pisen. *Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v systemi pozashkilnoi, spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity : zb. nauk. pr.*– Kharkiv, – 69–73 [in Ukrainian].
7. Lanovyk, Z. & Lanovyk, M. *Ukrajinsjka narodna slovesnistj : posibnyk dlja studentiv ghumanitarnykh fakuljtetiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv* (2000). Ljviv : Litopys [in Ukrainian].
8. *Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk* (1997). Kyjiv : VC «Akademija» [in Ukrainian].
9. Maksymovych, M. O. (1962) *Ukrajinsjki pisni, vydani M. O. Maksymovychem.* Kyjiv : Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
10. Marchun, O. V. (2019). Vplyv kolyskovoi pisni na svidomist i pidsvidomist dytyny. Onirychna ta apotropeichna funktsii. Retrieved from:: https://sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj17-02-028/3113 [in Ukrainian].
11. Nechuj-Levycjkyj, I. S. (1993). *Svitoghljad ukrajinsjkogho narodu: eskiz ukrajinsjkoji mifologhiji*. Kyjiv : AT «Obereghy» [in Ukrainian].
12. Olha Kharchyshyn (2023). Kolyskovi pisni v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (z 2014 r.): osoblyvosti funktsionuvannia. *Narodoznavchi zoshyty*. 6 (174), 1459–1468 [in Ukrainian].
13. Rusnak, I. Ye. (2019). *Ukrainskyi folklor : navch. posib.* Kyiv : VTs «Akademiia», (Seriia «Alma-mater») [in Ukrainian].
14. Syvachuk, N. (2003). *Ukrajinsjkyj dytjachyj foljklor: Pidruchnyk*. Kyjiv : Demiur [in Ukrainian].
15. Skurativsjkyj, V. T. (1996). *Rusaliji.* Kyjiv : Dovira [in Ukrainian].
16. Slovnyk. ua. Portal ukrajinsjkoji movy ta kuljtury (2024). Retrieved from: http://surl.li/ewdrh [in Ukrainian].
17. Nykoliuk, T. V. & Shkliaieva, N. V. (2021). Semantychni osoblyvosti ukrainskykh kolyskovykh pisen. *Akademichni studii. Seriia «Humanitarni nauky»*. 3, 208–213 [in Ukrainian].

18. Chumarna, M. (2007). Zolotyj Dunaj. *Symvolika ukrajinsjkoji pisni*. Ternopilj : Navchaljna knygha – Boghdan [in Ukrainian].

Vasyl V. Semenchuk, Head of the Department of Musicology and Vocal and Choral Arts, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Honoured Worker of Culture of Ukraine, Uman, Ukraine, tel.: тел.: (093) 924-31-50, e-mail: bbcuman@ukr.net, *https://orcid.org/0000-0001-9571-5495*

Apotropaic function of images in lullabies (based on the material of field research of the Uman region)

Abstract

The article deals with the origin and definition of the genre of Ukrainian folk music - the lullaby song. Lullabies are a lyrical genre of folk poetry, the oldest genre of folklore, which, due to the universality of language, the specificity of the manner and situation of performance, and the set of images and symbols, occupies a special place in the culture of the singing Ukrainian people.

The purpose of the article is to study the apotropaic function of images in Ukrainian lullabies on the basis of field folklore materials. This will contribute to a more specific elucidation of the ethno-regional specificity and general ethnic features of the outlined area of traditional Ukrainian culture. One of these areas is the Uman region of Cherkasy oblast, which represents a part of the historical and ethnographic Eastern Podillia, an area where, despite insufficient study and coverage in the professional literature, many relics and local features of not only the ‘mother folklore’ but also the spiritual culture of the region as a whole have been preserved.

A lullaby gives a child the simplest picture of the world in advance, introduces the alignment of forces personified in the images of people, animals, mythological characters, and the main principles that should guide a person who is starting out on the road of life.

Lullabies can be considered the oldest genre of women's creativity, as they have their roots in the mythological consciousness of humanity and its mythical history.

A lullaby is a talisman that protects from all evil.

In addition to the main task of calming and putting the child to sleep, lullabies have apotropaic and productive functions.

A lullaby introduces the child to a primitive scheme of the world, gives the first ideas about animals, birds, mythological creatures, and the most important principles that should guide a person throughout his or her life.

The images of lullabies reflect the mythological worldview of our ancestors, uniting children's consciousness with the immensity of folklore memory.

Keywords: lullaby, apotropaic, folklore, cradle, amulet.

Статтю подано до редакції 03.01.2025 р.